

Складальнік: Станкевіч А.А
Вучэбная дысцыпліна “Агульнае мовазнаўства”
Другі курс спец. “Беларуская мова і літаратура. Замежная мова
(англійская)”
Раздзел “Тэорыя мовы”

Лекцыя № 1 на тэму
“Класіфікацыя раздзелаў мовазнаўства”
План

1. Мова як аб’ект і прадмет мовазнаўства. Класіфікацыя раздзелаў мовазнаўства.
2. Прадмет, задачы, будова курса “Агульнае мовазнаўства”, сувязь з іншымі дысцыплінамі.
3. Літаратура.

1. Мова як аб’ект і прадмет мовазнаўства. Класіфікацыя раздзелаў мовазнаўства.

Мовазнаўства належыць да ліку найбольш старажытных і разгалінаваных навук. Прадметам яго вывучэння з’яўляецца мова.

Мова з’яўляецца складанай сістэмай. У ёй выдзяляюцца розныя тыпы моўных адзінак, сукупнасць якіх утварае адпаведныя ўзроўні, звязаныя пэўнымі сувязямі і адносінамі ў адно цэлае. Складанасць унутранай арганізацыі навукі аб мове вызначаецца, па-першае, шматаспектнасцю сістэмы яе аб’екта (мовы), а таксама старажытнасцю самой навукі аб мове. У сувязі з гэтым у складзе мовазнаўства ў адпаведнасці з сістэмна-структурнымі асаблівасцямі мовы вызначаюцца розныя раздзелы:

а) Знешняе – унутранае мовазнаўства.

У сувязі з тым, што мова з’яўляецца сістэмай узаемазвязаных адзінак (фанема – марфема – слова – словазлучэнне – сказ), у адпаведнасці з якімі выдзяляюцца асноўныя моўныя ўзроўні – фанетычны, мафалагічны, лексічны, словаўтваральны, сінтаксічны, у мовазнаўстве вызначаюцца асобныя раздзела (дысцыпліны), якія вывучаюць гэтыя адзінкі: фанетыка, марфалогія, словаўтварэнне, лексікалогія, сінтаксіс. Гэтыя раздзелы аб’ядноўваюцца ў т.зв. *канструктыўнае мовазнаўства* (ад лац. *constructio* – будова), паколькі яны вывучаюць будову мовы. Гэтыя ж раздзелы называюць *унутранае мовазнаўства*, таму што аб’ект іх вывучэння – унутраная арганізацыя мовы.

Паняцце *знешняе мовазнаўства* выдзяляецца ў сувязі з тым, што навука аб мове можа вывучаць не толькі сістэму мовы, яе ўнутраную арганізацыю, але і знешнія сувязі, якія мае мова з іншымі, знешнімі з’явамі аб’ектыўнай рэчаіснасці – грамадствам, гісторыяй, этнічнымі асаблівасцямі, свядомасцю і псіхічнай дзейнасцю. У складзе знешняга мовазнаўства выдзяляюцца такія раздзелы, як *сацыялінгвістыка*; якая вывучае сувязь мовы з грамадскай дзейнасцю чалавека, уплыў грамадства на фарміраванне і развіццё мовы, сацыяльную абумоўленасць мовы; *этналінгвістыка* – даследуе сувязь мовы з

этнічнымі асаблівасцямі таго ці іншага народа, яго культурай, побытам, светапоглядам, менталітэтам і народна-гаспадарчай дзейнасцю; *менталінгвістыка* – аналізуе сувязь мовы і мысленчай дзейнасці чалавека, разглядае мову як асноўную форму выражэння думкі чалавека, апісвае функцыі мовы і функцыі мыслення ў дачыненні адной да другога; *псіхалінгвістыка* – займаецца вызначэннем сувязі мовы з псіхічнай і эмацыянальна-валявой дзейнасцю чалавека; *лінгвасеміётыка* – разглядае мову як пэўную знакавую сістэму, акрэслівае яе асноўныя знакавыя адзінкі, іх ролю і функцыі.

Такім чынам, *знешняе мовазнаўства* вывучае сувязі мовы са знешнімі з’явамі аб’ектыўнай рэчаіснасці, а *ўнутранае* – асаблівасці ўнутранай арганізацыі мовы.

б) *Сінхранічнае – дыяхранічнае мовазнаўства*

Мову можна разглядаць у плане яе функцыянавання і ў аспекце гістарычнага развіцця. *Сінхранічнае мовазнаўства* вывучае мову як сукупнасць моўных адзінак і катэгорый, звязаных пэўнымі адносінамі, якія функцыянуюць на адным храналагічным зрэзе, найчасцей на сучасным этапе. Да раздзелаў сінхранічнага мовазнаўства адносяцца курсы сучаснай беларускай (рускай, англійскай) і іншых моў. *Дыяхранічнае мовазнаўства* займаецца даследаваннем асаблівасцей гістарычнага развіцця моў на розных этапах эвалюцыі, вывучае паходжанне моў і іх узаемадзеянне. Да дыяхранічнага мовазнаўства адносяцца раздзелы гісторыі мовы – гістарычнай фанетыкі, марфалогіі, лексікалогіі, сінтаксісу, вучэбныя курсы гістарычнай граматыкі і гісторыі літаратурнай мовы.

в) *Практычнае – тэарэтычнае мовазнаўства.*

Размежаванне тэарэтычнага і практычнага мовазнаўства засноўваецца на мэце вывучэння мовы. Так, калі мэтай з’яўляецца авалодванне пэўнай мовай, засваенне яе норм і практычнае выкарыстанне, гэта *практычнае мовазнаўства*, раздзелаў якога з’яўляюцца метадыка навучання мове, метадыка выкладання мовы, практычны курс мовы. Гэтыя раздзелы называюць таксама дыдактыкай, дыдактычным мовазнаўствам. Калі ж мэтай вывучэння мовы з’яўляецца выяўленне агульных заканамернасцей яе функцыянавання і развіцця, устанаўленне тыпалагічнай, генетычнай або лексіка-семантычнай характарыстыкі, гэтым займаецца *тэарэтычнае мовазнаўства*.

Размежаванне раздзелаў мовазнаўства можа засноўвацца і на вывучэнні розных аспектаў мовы. Так, напрыклад, на размежаванні такіх паняццяў, як мова і маўленне вызначаюцца *структурнае мовазнаўства*, якое вывучае мову як сістэмна-структурнае ўтварэнне і *камунікатыўная лінгвістыка*, якая разглядае маўленчую дзейнасць людзей у працэсе іх узаемадзеяння і ўздзеяння праз мову, аналізуе прагматычны бок мовы узаемадзеяння.

Размежаванне паняццяў *літаратурная мова* – *народныя гаворкі* абумоўлівае, з аднаго боку, выдзяленне такіх раздзелаў, як стылістыка, культура маўлення, курс сучаснай *літаратурнай мовы* (арфаграфія, арфаэпія,

акцэнталогія, словаўтварэнне, граматыка і інш.), з другога боку, дыялекталогія.

г) *Прыватнае – агульнае мовазнаўства.*

Дыферэнцыя аб'екта вывучэння – адна канкрэтная, нацыянальная мова або некалькіх розных моў таксама вымагае адрозненне прыватнага і агульнага мовазнаўства. *Прыватнае мовазнаўства* аб'ядноўвае ўсе раздзелы, прысвечаныя вывучэнню адной, канкрэтнай мовы, – беларускай (беларусістыка), рускай (русістыка), польскай (паланістыка) або некалькіх роднасных моў (славістыка, германістыка, раманістыка, індаеўрапеістыка). *Агульнае мовазнаўства* займаецца вывучэннем некалькіх розных моў з мэтай устанаўлення агульных або адметных асаблівасцей іх функцыянавання і развіцця.

Калі прадметам вывучэння прыватнага мовазнаўства з'яўляецца канкрэтная мова, то ў агульнага мовазнаўства прадмет – моўны інварыянт, гэта тое, што застаецца ў мове, калі адкінуць ад яе ўсе нацыянальныя адметнасці.

Розныя, нават вельмі далёкія па сваім выглядзе мовы захоўваюць агульныя і істотныя рысы ў сваёй будове, знешніх сувязях і функцыянаванні. Найбольш агульнымі істотнымі ўласцівасцямі розных канкрэтных моў з'яўляецца наступнае:

1. Усе мовы з'яўляюцца сродкам зносін людзей у грамадстве.
2. Усе мовы ўдзельнічаюць у фарміраванні і выражэнні думкі.
3. Усе мовы маюць гукі, словы, граматычныя формы. Словы ва ўсіх мовах маюць значэнні.
4. Усе мовы могуць функцыянаваць у вуснай і пісьмовай формах, прычым, пісьмовая форма ўзнікае на больш позняй ступені развіцця грамадства.
5. Усе мовы атрымліваюць пры адпаведных гістарычных умовах літаратурнае ўнармаванне і стылявое члянэнне і г.д.

Агульнае і істотнае ў розных мовах службыць аб'ектыўнай асновай выдзялення ў межах лінгвістыкі агульнага мовазнаўства.

Спачатку, калі асноўнае тэарэтычнае месца ў мовазнаўстве займала параўнальна-гістарычнае даследаванне моў, агульнае мовазнаўства разумелі як параўнальна-гістарычнае апісанне моў (у 19 ст.) Але пасля параўнальна-гістарычнае і супастаўляльнае вывучэнне моў аддзялілася ад агульнага мовазнаўства. Агульнае мовазнаўства імкнецца выпрацаваць тэорыю, прымяняльную для тлумачэння розных моў.

Агульнае і прыватнае мовазнаўства ўзаемазвязаныя. Агульнае мовазнаўства абапіраецца на факты практычнага вывучэння моў. І ў сваю чаргу агульнае мовазнаўства распрацоўвае метады і прыёмы вывучэння асобных моў. Т.ч., свае асноўныя праблемы агульнае мовазнаўства вырашае на аснове дасягненняў прыватнага мовазнаўства, але, з другога боку, прыватнае мовазнаўства карыстаецца метадамі, якія выпрацавала агульнае.

2 *Прадмет, задачы, будова курса “Агульнае мовазнаўства”, сувязь з іншымі дысцыплінамі.*

Курс “Агульнае мовазнаўства” абагульняе лінгвістычныя веды, набытыя пры вывучэнні папярэдніх мовазнаўчых дысцыплін. Ёе не толькі падводзіць вынікі іх вывучэння, але паглыбляе і тэарэтычна асвятляе многія ўжо вядомыя факты і знаёміць з новым тэарэтычным і фактычным матэрыялам. Курс “Агульнае мовазнаўства” садзейнічае далейшай лінгвістычнай падрыхтоўцы студэнтаў-філолагаў, знаёміць з метадыкай і метадалогіяй лінгвістычнага даследавання, асноўнымі лінгвістычнымі напрамкамі і школамі, асвятляе магчымасці практычнага прымянення лінгвістычных ведаў.

Курс складаецца з трох раздзелаў: гісторыі мовазнаўства, тэорыі мовы, метадаў і прыёмаў лінгвістычнага даследавання. Першы раздзел “Гісторыя мовазнаўства” знаёміць з развіццём лінгвістычнай думкі ад глыбокай старажытнасці да нашых дзён, пры гэтым звяртаецца ўвага на асноўныя напрамкі развіцця мовазнаўства, на найбольш важныя, актуальныя веды, якія вызначылі паступальнае развіццё навукі аб мове.

Другі раздзел “Тэорыя мовы” знаёміць з асноўнымі тэарэтычнымі лінгвістычнымі ведамі. У гэтым раздзеле асвятляюцца такія пытанні, як сувязь мовы і маўлення, паняцце моўнай нормы і развіцця мовы, знакавыя і нязнакавыя ўласцівасці мовы, сістэмна-структурная арганізацыя мовы, парадыгматыка і сінтагматыка як віды моўных сувязей, сацыяльная прырода маўленчай дзейнасці, мова як канкрэтна-гістарычная катэгорыя і інш.

Трэці раздзел курса “Метады і прыёмы лінгвістычнага даследавання” знаёміць з паняццямі *метада*, *метадалогія*, *методыка*, разглядае этапы і спосабы навуковага даследавання, апісвае як агульнанавуковыя спосабы даследавання, якія прымяняюцца ў мовазнаўстве, так і прыватнавуковыя лінгвістычныя метады і прыёмы.

Курс “Агульнае мовазнаўства” звязаны з іншымі як лінгвістычнымі, так і нелінгвістычнымі дысцыплінамі. Сувязь з гуманітарнымі навукамі: звязаны з лінгвістычнымі дысцыплінамі “Уводзіны ў мовазнаўства”, “Сучасная літаратурная мова”, “Гісторыя мовы”, “Параўнальнае мовазнаўства”, “Дыялекталогія”, “Асновы культуры маўлення і стылістыкі”. Мае сувязь з філасофіяй, логікай (менталінгвістыка), псіхалогіяй (псіхалінгвістыка), гісторыяй і грамадазнаўствам (сацыялінгвістыка), этналогіяй (этналінгвістыка). Сувязь з негуманітарнымі навукамі: Агульнае мовазнаўства звязана з матэматыкай (структурнае мовазнаўства, матэматычная лінгвістыка, статыстычны метада), ЭВМ (аўтаматычная апрацоўка тэксту, стварэнне моў праграмавання, інфармацыйныя тэхналогіі ў мовазнаўстве), з геаграфіяй (лінгвагеаграфія).

3 *Літаратура.*

1. Плотнікаў Б.А. Агульнае мовазнаўства. Мн., 1994.
2. Плотников Б.А. Общее языкознание: Семинарий. Мн., 1986.

3. Рагаўцоў В.І. Агульнае мовазнаўства. Магілёў, 2006.
4. Рагаўцоў В.І. Гісторыя мовазнаўства. Магілёў, 2005.
5. Рагаўцоў В.І. Практыкум па гісторыі агульнага мовазнаўства. Мн., 2001.
6. Рагаўцоў В.І. Агульнае мовазнаўства: Практыкум. Магілёў, 2007.
7. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М., 1970.
8. Березин Ф.М. История лингвистических учений. – М., 1975.
9. Гируцкий А.А. Общее языкознание. Мн., 2003.
10. Кодухов В.И. Общее языкознание. – М., 1074.
11. Кондратов Н.А. История лингвистических учений. 3-е изд. М., 2006.
12. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. Мн., 2004.
13. Мечковская Н.Б., Норманн Б.Ю., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Структура языка. Типология языков и лингвистика универсалий. 2-е изд. Мн., 1995.
14. Мечковская Н.Б., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Сущность и история языка. 2-е изд. Мн., 1993.